

ŠEŠIASDEŠIMT METŲ AUŠRAI UŽGESUS

Kaip aušrai auštant nyksta ant žemės nakties tamsybės,
o kad taip jau prašvistų ir Lietuvos dvasia. Toks mūsų troškavimas ir noras.
Aušra, 1883, nr. 1

Dėl sukakties

1886 m. nustojoėjusi *Aušra*. Paprastai kokio neįvykdyto projekto ar nenusisekusio užsimojimo sukaktys nutylimos. Betgi *Aušros* sustojimas anaipol nebuvo koks mūsų kultūrinio gyvenimo pralaimėtas žygis. *Aušra* nebebuvo atgaivinta visai ne dėl to, kad ji būtų buvusi per ankstyva, kad mūsų tautiškai susipratusiai šviesuomenei savas laikraštis būtų nerūpėjęs ar kad ji pati būtų dar visai nepajėgi buvus, bet labiau dėl to, kad romantiškai tautinė ir per mažai konkreči *Aušros* programa nebetenkino mūsų visuomenės, kuri buvo spėjusi ne tik sustiprėti, bet ir diferencijuotis įvairiomis srovėmis, besiskiriančiomis savo pažiūra į taktiką santykiuose su rusų valdžia ar pasaulėžiūros klausimais ir t. t. *Aušrai* žlugus, netrukus pasirodė daugiau naujų laikraščių – ir didesnių, ir labiau atitikusių visuomenės susigrupavimą. *Aušra* užgeso, nes brėško Rytas. Tad, nors jau kiek ir pavėluotai, derėtų pažymėti *Aušros* sukaktį.

Laikraščiai prieš Aušrą

Dažnas, nesusipažinęs arčiau su mūsų raštijos istorija, *Aušrą* laiko pirmuoju lietuvišku laikraščiu. O iš tikrųjų mūsų laikraštijos istorija prasideda žymiai anksčiau.

Dar prieš spaudos draudimą mūsų liaudies švietėjai projektavo leisti lietuviškus laikraščius: populiariųjų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis rengė 1857 m. išleisti *Aitvarą*, o po poros metų Mikalojus Akelaitis *Pakeleivingą*. Deja, abu negavo iš valdžios leidimo.

Lietuviško laikraščio mintis buvo gyva ir bestiprėjančiuose po baudžios panaikinimo lietuvių studentų būreliuose. Antai Petro Vileišio vadovaujami petrapiliečiai 1875–1876 m. išleido kokią dešimtį ar daugiau ranka rašyto *Kalvio-melagio* numerių; maskviečiai 1881–1882 m. leido hektografuotą* *Aušrą*.

Nepalyginti geriau sekė tuo atžvilgiu Mažajai Lietuvai: ji jau keliasdešimt metų prieš *Aušros* pasirodymą turėjo laikraštį. Tiesa, *Nusidavimai apie Evangelijos praplatinimą*, jau nuo 1832 m. Ferdinando Kelkio leisti, dar joks laikraštis, kaip mes jį suprantame. Jau tikrą laikraštį ėmė leisti nuo 1849 m. žinomas mūsų kalbininkas Fridrichas Kuršaitis. Tai *Keleivis*, konservatyvios pakraipos ir vokiečių valdžiai perdėm palankus laikraštis. Tautinės minties jis anaipol nekėlė. Pastaruoju atžvilgiu labiau minėtini Martyno Šerniaus nuo 1878 m. leidžiama *Lietuviška ceitunga* ir Adomo Einaro nuo 1880 m. – *Naujasis Keleivis*, kurie įsidėjo Basanavičiaus ir kitų mūsų patriotų kelis straipsnius ir tuo būdu lyg ir skatino leisti tautinės krypties laikraštį Didžiajai Lietuvai.

Pagaliau net ir tolimoje Amerikoje, kur ėmė gausėti lietuvių išeivių, keleri metai prieš *Aušrą* pasirodė, – tiesa, dar trumpalaikis ir didesnės reikšmės neturėjęs – lietuviškas laikraštis: 1879 m. Niujorke Mykolas Tvarauskas išleido keliolika *Lietuviškos gaziotos* numerių. Šiaip jau stambioji JAV lietuvių laikraštija, sunkiaisiais spaudos draudimo laikais nemaža svėrusi ir bendrajam lietuvybės

* Hektografuotas – padaugintas hektografu. Hektografas – teksto ir iliustracijų dauginimo prietaisas, sudarytas iš dėžės, pripiltos drebučių, kurie suima hektografiniu rašalu parašyto originalo dažus; kopijos gaunamos spaudžiant prie drebučių paviršiaus švarius lapus. (Red.)

reikalui, išaugo jau *Aušros* laikais ir ypač dar kiek vėliau.

Aušros iniciatoriai

Kiekvieno iš mūsų sąmonėje su *Aušra* labiausiai susijęs yra Jono Basanavičiaus vardas. Taip, Basanavičius jau anksčiau, kad ir toli nuo Lietuvos gyvendamas, tarėsi su įvairiais užsienio spaustuvininkais dėl lietuviško laikraščio spausdinimo. Pirmajame *Aušros* numeryje pažymėta, kad „laikraštis išleidžiamas per D-rą Basanavičių“; be to, ten pat randame ir jo rašytą „Priekalbą“, kurioje išdėstyta karštai patriotinė, bet politiškai nuosaiki *Aušros* programa, taip atitinkanti paties Basanavičiaus būdą. Pagaliau Basanavičiaus žymiai daugiau už bet kurį kitą yra rašęs *Aušroje*: antai pirmaisiais metais jis vienas prirašė daugiau kaip 1/4 viso laikraščio.

Šalia Basanavičiaus prie *Aušros* iniciatorių reikia priskaityti 1863 m. sukilimo emigrantą ir Italijos išsilaisvinimo kovų dalyvį Andrių Vištalių, žinomosios „Op! Op! Kas ten, Nemunėli?“ autorių, kurs susirašinėjo su Basanavičium ir projektuojamam laikraščiui siūlė *Švitūno*, *Saulėtekio*, *Žiburėlio*, *Žinyčios* ir kt. vardus.

Naujojo laikraščio mintis buvo gyva ne tik paskirų išeivių, kaip Basanavičius ir Vištalius, galvose. Ir Lietuvoje likusių lietuvių tarpe tas reikalas buvo jau pribrendęs.

Ypač veiklus buvo energingasis lietuviškojo darbo organizatorius studentas Jonas Šliūpas. Jo visur buvo pilna. Jis susitikinėjo, tarėsi, susirašinėjo su daugeliu žymesnių mūsų veikėjų. 1881 m. Kaune kalbėjo apie laikraštį su Antanu Baranausku, 1882 m. su Petru Vileišiu ir Jonu Spuduliu davė valdžiai oficialų prašymą leisti Vilniuje *Mūsų amžiaus* laikraštį; tais pat metais Petrapilyje, per lietuviams palankius profesorius priėjęs prie valdžios sferų, projektavo su Spuduliu leisti savaitraštį *Lietuvis*; tai vėl kelia mintį agituoti žmones, kad caro karūnacijos proga duotų peticijas dėl knygų ir laikraščių spausdinimo; nepatingi nuvažiuoti Mažojon Lietuvon, o paskui 1882 X 26 rašo vietos lietuvių veikėjui Jurgiui Mikšui, siūlydamas ten steigti projektuojamą draugiją ir jos laikraštį pavadinti *Aušros* vardu, „nes draugystė mūsų turės būti ženklu pakilimo mūsų žmonių iš saldaus ir ilgo snaudulio“; jei tas vardas netiktų, rašo 1883 I 27, jis siūlytų laikraštį pavadinti *Lietuviu*, *Kova už laisvę, darbą ir apšvietą* ar kaip kitaip.

Negalima neiškelti didelių nuopelnų, *Aušrai* švintant, ir Mažosios Lietuvos veikėjų, ant kurių pečių gulė didžioji techniškojo darbo dalis: iš pradžių Jurgio Mikšo, vėliau ir Martyno Jankaus. Lėšų pirmajai pradžiai sudėjo, be Vištaliaus ir Basanavičiaus, dar ir *Lietuviškos ceitungos* leidėjas Martynas Šernius.

Ir štai 1883 m. balandžio mėn. (laikraščio viršelyje pažymėta kovo mėn.) pasirodė pirmasis *Aušros* numeris, kurį prirašė Basanavičius, Šliūpas, Mikšas, Vištalius ir Silvestras Baltramaitis; be to, dar buvo įdėtas, be autoriaus žinios, Baranausko „Giedu dainelė“.

Skaičiai ir pavardės

Jei kas, neturėjęs *Aušros* savo rankose, o pripratęs prie dabartinių didelių dienraščių ar savaitraščių, gautų pavartyti *Aušros* komplektą, neabejotinai nusiviltų matydamas tą mūsų raštijos istorijoje išgarsintą laikraštį tesant mažo formato mėnesinuką, kurio išėjo tik 40 numerių (1883 – 10, 1884 ir 1885 po 12, 1886 – 6) ir tai dar sujungto dažnai po porą (kartą net 3) numerių į vieną sąsiuvinuką taip, kad iš viso *Aušros* tebuvo 29 plonytės knygelės.

Aušros spausdinta po 1000 egzempliorių, kurių daugumas teko platinti per knygnešius ir kitus patriotus, – pvz., Petras Kriaučiūnas ir Juozas Miliauskas imdavo po 100 egz., – nes prenumeratorių nedaug tebuvo: 1883 – 69, 1884 – apie 300, 1885 – 250, 1886 – 175.

Pradžioj *Aušra* buvo spausdinama Albano ir Kybelkos spaustuviėje Ragainėje, nuo 1883, nr. 6 – Mauderodės spaustuviėje Tilžėje, o iš ten nuo 1885 m. nr. 9 perkelta į nuosavą Mikšo spaustuvię taip pat Tilžėje.

Dėl sunkių leidimo sąlygų prenumeratos kainą teko nuolat kelti: iš karto ji buvo 1 rublis, greit pakelta iki 2, 1884 – 4, 1886 – 6 rublių. Bet tai neišgelbėjo laikraščio, kuris sunkiai vertėsi, kol,

bankrutavus Mikšo spaustuvei Tilžėje, visai sustojo ejęs.

Pradžioj *Aušrą* redagavo Basanavičius, o technišką darbą tvarkė ir atsakinguoju redaktoriumi pasirašė Mikšas. Pastarajam dėl tam tikrų asmeninio gyvenimo nesėkmių pasišalinus į Žemaičius, Basanavičius darbą pavedė Jankui. Betgi Basanavičius, toli gyvendamas, negalėjo atsidėti redagavimui, o Jankus vienas nesugebėjo, ir todėl, Basanavičiui pritariant, parsikvietė Šliūpą, kuris tuo metu gyveno Ženevoje, iš savo krašto turėjęs bėgti. Ir štai *Aušros* nr. 5 pasirašo „Iszdawikas ir redaktoris J. Szliupas“. Kai jis buvo priverstas išvykti iš Prūsų, *Aušrą* ėmė tvarkyti pats Jankus su grįžusiu Mikšu. Atsakinguoju redaktorium nuo 1884 m. nr. 4 pasirašė Jankus, nuo 1885 m. nr. 9 – Mikšas. Paskutiniuosius du *Aušros* numerius faktiškai suredagavo Juozas Andziulaitis-Kalnėnas.

Aušra per visą savo gyvavimą turėjo daugiau kaip 70 pastovių ir atsitiktinių bendradarbių. Joje rašė: Mikalojus Akelaitis, Juozas Andziulaitis, Petras Arminas, Jonas Basanavičius, Silvestras Baltramaitis, Vilius Bruožis, kun. Aleksandras Burba, Stanislovas Dagilis, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Aleksandras Fromas-Gužutis, kun. Silvestras Gimžauskas, Martynas Jankus, Jurgis Mikšas, Juozas Miliauskas, kun. Simanas Norkus, Stanislovas Raila, Adomas Sketeris, Jonas Spudulis, Jonas ir Stasys Šliūpai, kun. Jonas Užupis-Šerenga, Andrius Vištalius, Petras Vileišis ir kt.

***Aušros* programa**

Telkdama įvairių pažiūrų bendradarbius, *Aušra* neturėjo konkrečios pasaulėžiūrinės ir visuomeninės programos, o tenkinosi keldama bendrąją tėvynės ir tautos gaivinimo mintį. Aušrininkams buvo skaudu, kad jų laikų Lietuva buvo suvargus taip, „jog prilygsta tik šešėliui senosios mūsų Lietuvos“ (Basanavičius, „Priekalba“). Ir tikrai susipratusios šviesuomenės buvo labai negausu, o lietuviškoji liaudis tamsi, palikta be savųjų mokyklų, be spaudos... O „juk ir mes esame tokie pat žmonės ir norime visomis teisybėmis [= teisėmis], priklausančiomis visai žmogystei [= žmonijai], lygiai su mūsų kaimynais naudotis“ (Basanavičius, ten pat). Konstatuojamas gresias nutautimo pavojus: „Lietuva pamažėl nyksta, nes nyksta jos kalba.“ Todėl aušrininkų svarbiausias rūpestis buvo kelti tautinės savivarbos jausmą, įkvėpti mintį, kad lietuvių vardo ne tik nedera gėdytis, o juo dar ir didžiutis reikia, o tam geriausiai tiko mūsų garbingos istorijos vaizdai; be to, rūpėjo skiepyti savo gimtosios kalbos meilę, juo labiau kad lietuvių kalba esanti gražesnė ir turtingesnė už kitas kalbas; taip pat norėta parodyti, kokie dideli dvasios lobiai glodi mūsų tautosakoje...

Politinė *Aušros* linija buvo nuosaiki. Ji ir iš tolo nedrįso tokiu griežtu tonu pulti rusų valdžios kaip, pvz., vėlesnieji *Varpas* ar *Apžvalga*, o tikėjos taikiu būdu daugiau laimėti.

***Aušros* poezija**

Poezijos dalykų *Aušroje* buvo palyginti daug. Kartais tuo gausumu net patys aušrininkai stebėjos: „Iš tikrųjų, įstabu matyti, kaip kuone visi dabarnykščiai lietuvininkai griebias už eilių... Tur būti, kiekvienas iš eilėraščių laiko sau reikmėne pradėti savo triūsą plote tėvyniškumo rašymu eilėraščių“ (Jonas Mačys-Kėkštas, 1885, nr. 9). Ir tikrai į poeziją jų ir žiūrėta kaip į geriausią progą pareikšti savo patriotinius jausmus ir mintis. Tad garbinta poezijoje mūsų garsioji praeitis, gėrėtasi šauniaisiais kunigaikščių žygiais, gretinta didingoji senovė su skurdžia dabartimi, viltingai tikėta šviesia ateitimi, raginta mylėti savo tėvynę ir tautą ir neniekinti gimtosios kalbos, aukštinta jos tobulumas, žavėtasi savojo krašto gamtos grožiu ir t. t. Egocentrinų ir socialinių motyvų *Aušros* poezijoje beveik nėra.

Formos atžvilgiu *Aušros* poezija yra menka; tai dažnai tėra ne per sklandžiai sueiliuota patriotinė publicistika.

Iš *Aušros* poetų žinomesni yra Andrius Vištalius-Lietuvis, Silvestras Gimžauskas-Vargomatis, Juozas Miliauskas-Miglovara, Petras Arminas-Trupinėlis, Dr. Jurgis Sauerweinas-Girėnas, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Liudmila Malinauskaitė (vėliau Sliūpienė)-Eglė ir kt. Iš mūsų stambiųjų poetų *Aušroje* po vieną pirmąjį savo eilėrašį išspausdino Vincas Kudirka, Adomas Jakštas ir Jonas Mačiulis-Maironis. Pastarasis dar Zvalionio slapyvardžiu išspausdino *Aušroje* (1885, nr. 7/8) savo žinomąjį

„Lietuvos vargą“:

Miškas ūžia, giria gaudžia,
Vėjas žalią medį laužo,
Nuliūdimas mane spaudžia,
Kaip apcūgais* širdį gniaužo.

Svetimųjų laikysena

Aušra ir drauge sustiprėjęs mūsų tautinis sąjūdis negalėjo išlikti mūsų kaimynų nepastebėti.

Negalima nuneigti, kad lenkų spaudoje nebūtų buvę paskirų balsų, kurie suprato lietuvių siekimų teisingumą (pvz., kalbininkas Janas Karłowiczius (Janas Karlovičius) laikraštyje *Kraj* 1883 m.), bet šiaip jau *Aušra*, griaunanti tradicinę unijinę pažiūrą – lenkams taip mielą, nes naudingą, – buvo nepalankiai sutikta. *Gazeta Polska* vos pasirodžius *Aušrai* puolė jos leidėjus, kad jie sėja neapykantą tarp lietuvių ir lenkų. Panašiai ir *Dziennik Poznański*, su kuriuo *Aušra* net ir polemizavo. Nenorint suprasti lietuvių tautinio atbudimo, kartais būdavo net piktų prasimanymų: pvz., laikraščio *Kraj* redaktorius tikinęs, jog aušrininkai gavę iš Bismarcko 50 000 markių kiršinti lietuviams prieš slavus.

Pasitaikydavo mums palankių nuomonių ir rusų spaudoje, betgi, žinoma, jie negalėjo atsverti priešiško oficialiųjų sluoksnių nusistatymo.

Vokiečiams *Aušra*, kaip ir apskritai visos tada Prūsiose spausdinamos lietuviškos knygos, buvo pelningas dalykas. Vis dėlto jie su tam tikru nerimu žiūrėjo, kad lojalieji vokiečiams Prūsų lietuviai nebūtų kartais užkrėsti lietuvių tautinio sąjūdžio idėjomis. Ir štai, vokietininkams įskundus, *Aušros* redaktorius Šliūpas buvo Prūsų policijos priverstas išvykti. Bet dar ir po to *Tilsiter Zeitung*, *Tilsiter Tageblatt* ir kt. piktai rašė, kad aušrininkai esą pavojingi panslavistai, kad Mikšas susižinęs su Krokuva ir Poznanės lenkų agitatoriais ir t. t. Nelengva buvo *Aušrai*.

Srovių sūkuriuose

Kadangi *Aušra* buvo pirmas tos rūšies reiškinys mūsų tautos gyvenime, ji sukėlė mūsų visuomenėje įvairių diskusijų, net ir nesutarimų. Žinoma, ne dėl jos patriotinės krypties, nes tuo atžvilgiu mūsų tautiškai susipratusioji visuomenė buvo vieninga, bet dėl taktikos supratimo, dėl pažiūros į dabarties aktualiuosius visuomenės reikalus, dėl pasaulėžiūrinių dalykų.

Visų pirma prieš *Aušrą* nusistatė kunigija. Mat ligi tol pas mus vyravo religinė ar turiniu, ar bent pakraipa raštija, pačių kunigų arba jiems artimų žmonių rašoma ir leidžiama. O *Aušra* buvo jau pasauliečių ir pasaulietiška dvasia leidžiama, nors anaipatol prieš religiją niekur ji nėjo. Todėl tad kunigija, kad ir nebūdama laikraščiu iš anksto priešiška, iš pat pradžių žiūrėjo į *Aušrą* su tam tikru atsargumu. Taigi pakako vieno kito ne visai taktiško, o kartais net tiesiog tik neatsargaus pasakymo, – pvz., Mikšas savo recenzijoje rašė, kad Kraševskio *Vytolio rauda*, toji tariamosios lietuvių pagoniškosios mitologijos poema, turinti lietuviams būti taip pat svarbi, kaip krikščionims Šventasis Raštas, – kad anas slypjis *Aušrai* įtaringumas iškiltų atviru nepasitenkinimu. Ir štai prieš *Aušrą* pasisakė kun. Adomas Jakštas-Dambrauskas, kun. Lydeikis, kun. (vėlesnysis vysk.) Antanas Baranauskas, kun. Silvestras Gimžauskas... Pastarasis net išleido knygelę *Priešaušris*, kur polemizavo su *Aušra*. Kunigų nepasitikėjimas *Aušra* ypač padidėjo, kai jos redaktoriui ėmė pasirašyti Šliūpas, kuris jau tada garsėjo kunigų tarpe kaip bedievis.

Buvo nepatenkintų *Aušra* ir pasauliečių. Nors, kaip jau anksčiau buvo minėta, *Aušra* ir vengė politikos, vis dėlto kai kam ji rodė per radikali ir kai kuriais neatsargiais pasakymais galinti visai be reikalo supykinti valdžią ir tuo mums patiems tik pakenkti. Petras Vileišis net siūlė Basanavičiui *Aušrą* likviduoti, o jos vietoje leisti konservatyvios pakraipos *Lietuvą*.

* Apcūgai – replės. (Red.)

Buvo vėl tokių, kuriems *Aušra* atrodė per nuolaidi rusų valdžiai. Antai Šliūpas dar 1883 VIII 18 laiške Mikšui protestavo prieš *Aušros* nusižeminimus valdžiai; jis ragino „lygiai imti į nagą vokiečius, maskolius ir kitus pašalaičius, kurie mumis slogina“. Kritikavo Šliūpas ir bergždžią senovės galingųjų kunigaikščių ir jų karo žygių garbinimą, o reikalavo konkrečių tautos reikalų svastyimo, ypač keldamas ekonominių veiksnių svarbą visuomenės gyvenime. Redaguodamas *Aušrą*, jis ir stengė ją pakreipti ta linkme.

Taigi mūsų visuomenė brėsdama natūraliai skirstės įvairiomis grupėmis, kurioms vienos *Aušros* jau nebepakako.

***Aušros* reikšmė**

Menkučio savo apimtimi *Aušros* mėnesinuko reikšmė tautai buvo didelė. Nelyginant maža kibirkštėlė gali įkurti didžiulį laužą. *Aušra* davė jau modernią lietuviybės sąvoką, pagrįstą gimtąja kalba ir savąja kultūra, taip pat padarydama griežtą diferenciaciją nuo kitų tautybių ir ypač galutinai atsisakydama nuo visokių unijinės ideologijos liekanų, kurios dažnam mūsų priešaušrio veikėjui dar trukdė aiškiai apsispręsti lietuviu. Visi atsimename gražų Kudirkos pasisakymą, kokį didelį įspūdį padarė jam pirmąkart į rankas patekusi *Aušra*, *grąžinusi* jį lietuvių tautai.

Ta skatinamoji *Aušros* reikšmė gražiai apibūdinama ir mūsų rašomosios kalbos tėvo Jono Jablonskio:

Basanavičiaus „*Aušra*“, – jos mintys, kalba ir žodžiai, – kaip perkūnas trenkė pasirodžiusi mūsų tarpe ir tuoj išblaškė visus abejojimus ir svyravimus... Man toji naujojo mūsų gyvenimo pradžia, tas naujosios evangelijos žodis, mūsų pačių raštu išreikštas, didžiausią padarė įspūdį ir aiškiai pastūmėjo mane, kaip ir mano draugus, į naująjį darbo kelią. Jau visur, rodos, ypač Lietuvoj atsidūrus atostogomis, – tarp jaunųjų vargonininkų, mokytojų, kunigų ir kitų to laiko krašto švyturėlių, – ėmėm visi drąsiai apie tą „*Aušros*“ evangeliją kalbėtis ir jos išjudinti ir suraginti ką-neką naują daryti, svarstyti...

Vėliau gyvenimo aplinkybės mane ir vieną kitą mano draugą vėl buvo kurį laiką iš vagos išvariusios, bet vis dėlto tas didysis J. Basanavičiaus „*Aušros*“ pastūmėjimas, padrąšinimas ir suraginimas buvo mums per visą mūsų amžių reikalingas, reikšmingas.

[1946]

Spaudos draudimo laikus prisimenant

Žvelgdami į savosios tautos praeitį, mes paprastai sukaupiame dėmesį į tuos herojinius laikotarpius, iš kurių, himno žodžiais betariant, semiamės stiprybės. Vienas iš tokių prisimintinų mūsų istorijos periodų yra spaudos draudimo laikai. Tai ilgametės ir kietos kovos dėl savojo rašto laikai, pasibaigę šviesiu laimėjimu.

Kodėl gi drausti raidės?

Dabar, kai jau šimtmetis praėjo nuo spaudos draudimo pradžios ir 60 metų nuo draudimo panaikinimo, kai mūsų tarpe jau labai nedaug bėra gyvų anos kovos dalyvių, ne vienam gal darosi sunkiai suprantama, kodėl gi rusų valdžia per 40 ilgų metų atkakliai draudė lietuviams spausdinti knygas tomis raidėmis, kurias jie jau iš seniau vartojo savo rašte. Visai aišku, kad buvo draudžiamos knygos, nukreiptos prieš rusų valdžią ar net apskritai prieš rusus. Per daug netgi nesistebėtume, jei kietas okupantas būtų užsimojęs iš viso neleisti lietuvių kalbos į spausdintą raštą. Bet kodėl gi drausti tas ar kitas raidės? Kodėl gi rusų valdžiai galėjo būti svarbu, kuriomis raidėmis lietuvių moterėlė

skaitys bažnyčioje maldaknygę, kuriomis raidėmis spausdintą kalendorių vartys lietuvis ūkininkas ar elementorių jo vaikas. Pagaliau kodėl ir patiems lietuviams toks svarbus buvo pasidaręs išviršinis spaudos ženklas – raidė. Ar jiems ne vis tiek turėjo būti, kuriomis raidėmis skaitys sava lietuvių kalba spausdintas knygas?

Nereikia todėl nustebti, kad pačioje pradžioje negausi tada lietuvių šviesuomenė neparodė aiškaus nusistatymo raidžių klausimu. Antai ir pats vysk. Valančius davė rusiškoms raidėmis spausdintoms lietuvių religinėms knygoms bažnytinę aprobatą, o jo rekomenduotasis žinomųjų lietuviškų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis rusų raidėmis perrašinėjo valdžios spausdinamas lietuvių knygas.

Valančius moko ir kursto

Bet tai truko neilgai. Valančius greitai susigriebė ir išspausdino Prūsijoje (žinoma, anonimiškai) kelias agitacines knygeles, smarkiai nukreiptas prieš rusų valdžią. Jos buvo slaptai platinamos Lietuvoje ir savo valančiškai šiurkštoku bei nevengiančiu aštrios pašaipos stiliumi buvo gerai pritaikytos liaudies supratimui ir skatino jos antirusiškas nuotaikas. Tose knygelėse Valančius karštai ragino žmones nesibičiuoti su rusais, vengti jų kalbos, neleisti vaikų į rusiškas mokyklas, o valdžios brukamas knygas tiesiog mesti krosnin. Knygelėje *Vargai Bažnyčios katalikų Lietuvoje ir Žemaičiuose* (1869) Valančius įtikinėjo žmones:

Jūsų taip pat nelaimingoje gadynėje maskoliai išspausdino Vilniuje lietuviškai maskoliškais raidėmis Aukso Altorių, Evangeliją, iš sakyklos skaitomą, ir kitas knygeles. Bet spausdindami išmetė kai kuriuos katalikų šventuosius ir apleido maldeles už Šventąjį Tėvą su vyskupu; žodžiu sakant, pagadino tas knygas tikėjimo daiktuose. Todėl, katalikai, nors pažintumėt maskolių raides, vienok niekumet nepirkite tokių knygų nei skaitykite, nes galite suklysti tikėjime. Jeigu kurs pirko, tegu sudegina.

Dar maskoliai išspausdino keletą knygelių suvisu maskoliškai, katalikų tikėjimui būtinai priešingų; tas antmeta jūsų vaikams, mokyklose esantiems, ir liepia skaityti. Jeigu vaikai, namo sugrįždami, parsivežtų, tėvai katalikai turi neskaitydami jas sudeginti. Tad savo vaikus turi persergėti, idant, priversti tokias knygeles skaityti, niekumet jomis netikėtų ir žinotų esant pilnas melagystės.

Maskoliai kas metai spausdina lietuviškai maskolinėmis raidėmis kalendorių. Regėjau jų vieną; pradžioje, rodo, padėtas jūsų vyskupo parašas, tačiau tas kalendorius didžiau pridera maskoliams, kaip katalikams. Užvis pridurai to kalendoriaus pilni yra daiktų, priešingų katalikų tikėjimui. Turbūt vyskupui pasirašius pridėtų. Todėl, katalikai, niekumet nė vieno tokio kalendoriaus nepirkite nei skaitykite. Čia Tilžėj rašysiu katalikams kas metai kalendorių, kur jūsų nepapiktins.

Kaip įmanydami turite saugoti savo vaikus nuo maskolių mokyklų, nes tos yra įstatytos jums perverstį į maskolių tikėjimą. [...]

Nors slaptu mokykite savo vaikus lietuviško rašto iš senų jūsų knygų. Tegul kiekvienas vaikas turi knygas, lotyniškais raidėmis spausdintas. Kad tos būtų ir brangios (Tilžėj pigiai perkamos yra), tačiau pirkite, duokite vaikams ir liepkite iš jų melstis lig gyvos galvos.¹

Šiais žodžiais Valančius trumpai, aiškiai ir įtikinamai suformulavo mūsų liaudies laikyseną spaudos draudimo laikais. Prasidėjo ilga ir kieta lietuvių tautos kova su rusų valdžia dėl savojo rašto. Buvo suprasti tie rusų valdžios tikslai, kurių ji siekė, drausdama spaudą. Kurie tad buvo rusų valdžios tikslai, paskatinę ją griebtis negirdėto kituose kraštuose spaudos raidžių draudimo?

Ko siekė valdžia?

¹ M. Valančius, *Maskoliams katalikus persekiojant*, surinko ir išleido J. Tumas, Kaunas, 1929, p. 78–79.

Kaip žinome, Lietuva rusų valdžion pateko XVIII a. pabaigoje. Siekdama prarastos nepriklausomybės, Lietuva ne kartą ginklu bandė, deja, nesėkmingai numesti nekenčiamą rusų jungą. Ypač žiauriai buvo rusų užgniaužtas 1863 m. sukilimas, kurio malšintojas Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas istorijon įėjo niekšingu Koriko vardu. Betgi rusų valdžios tikslas buvo ne tik kartuvėmis ir gausiais trėmimais nubausti pasipriešinti išdrįsusį kraštą. Jai rūpėjo galutinai išnaikinti bet kurį norą ateityje maištauti ar iš viso nepaklusti rusų valdžiai. Lietuva turėjo pasidaryti grynai rusiškas kraštas. Buvo pradėta beatodairinė rusinimo politika: Lietuvon keliami rusai kolonistai ir jiems atiduotos iš sukilimo dalyvių atimtos žemės; į valdžios įstaigas skiriami tik rusai valdininkai; mokyklos – ne tik aukštesniosios, bet ir pradinės – griežtai surusinamos, o privatus vadinamųjų „daraktorių“ mokymas kaime uždraustas ir persekiojamas; atvirai remiama Lietuvoje pravoslavija, o įvairių priekabių varžymų susilaukė Katalikų Bažnyčia, kaip vienintelė Lietuvoje institucija, dėl savo didelės įtakos krašte galinti veiksmingai trukdyti rusintojų užmačias. Viena iš pagrindinių Lietuvos rusinimo priemonių buvo ir anas spaudos draudimas. Tikėtasi, kad lietuviai, apsipratę su rusų raidėmis savo knygose, pripras ir prie rusų kalbos, pasiduos rusų įtakai ir patys ilgainiui taps rusais. Tai nėra kokia tik dabar mūsų pasidaryta išvada, nagrinėjant rusų politiką spaudos draudimo laikais. Puikiai matė ir suprato tai ir patys ano meto lietuvių veikėjai. Pvz., *Varpo* redakcija 1898 m. pirmojo numerio vedamajame straipsnyje „Sergėkimės maskolių mokyklų“ atskleidė savo skaitytojams rusų politinius tikslus, nurodydama, kad valdžia

siuntinėja į mokyklas Lietuvoje visokias knygas, spausdintas lietuviška kalba, bet rusiškomis litaromis*. Siekimas čia yra aiškus. Vaikai, gavę knygas nuo mokintojų, parsineštų jas namo, iš pradžių patys tik skaitytų, o suaugusieji klausytų, ilgainiui gi ir suaugusieji įprastų skaityti. Tokiu būdu žmonės palengva priprastų prie rusiškų litarų, paskui gi ir prie rusiškos kalbos.

Dar griežčiau pasisakė tuo klausimu Vincas Kudirka nepasirašytame (redakciniame) *Varpo* straipsnyje „Graždanka – slogutis civilizacijos“:

Rusai atėmė nuo lietuvių lotynišką šriftą ir bruka jiems graždanką, o lietuviai nepriima tos neprašytos dovanos. Ir niekad nepriims. Per daug aiškią prasmę suteikė graždankai Miliutinai su Muravjovais, įsakydami jai būti tarp lietuvių apaštalu pravoslavijos ir surusinimo. Negalėjo juk to neužtėmyti lietuviai. Ir šiandien juo labiau valdžia bruka lietuviams graždanką, juo labiau lietuviai numano, kad valdžiai rūpi ne apšvietimo dalykai, o tik ana graždankos pasiuntinystė „užbaigti tai, ką pradėjo rusų kardas“.²

Beje, Kudirka čia pacitavo veiklaus rusų valstybininko senatoriaus Miliutino žodžius, kuris įsitikinęs pranašavo, kad „rusų raidės pabaigs tai, kas buvo pradėta rusų kardo“.

Spaudos draudimo chronologija

Pati spaudos uždraudimo eiga buvo tokia. Jau 1864 m. pradžioje Muravjovas įsakė Lietuvos pradžios mokyklų elementoriuose vartoti rusų raides. Tokie elementoriai ir buvo išspausdinti. Rusų raidėms negalint išlaikyti konkurencijos lietuviškuose raštuose su lotyniškėmis, pastarosios buvo uždraustos. Tai padaręs, kaip sakoma, dar pats Muravjovas 1864 m. žodiniu įsakymu.

Raštu tai paskelbė jau jo įpėdinis Vilniaus generalgubernatorius Kaufmanas 1865 m. Kad jo įsakymas galiotų ir Užnemunėje, Kaufmanas susitarė su Varšuvos generalgubernatorium, kuriam priklausė Suvalkų gubernija. Kad tas draudimas galiotų ir visoje Rusijoje, kur juk irgi galėjo būti spausdinamos lietuviškos knygos, vidaus reikalų ministras Valujevas tuo reikalu išleido aplinkraštį

* Litara – raidė. (Red.)

² *Varpas*, 1897, nr. 6, p. 81.

visiems gubernatoriams (1865 IX 13/23). Tai ir yra oficialioji spaudos uždraudimo data. Tas aplinkraštis betgi nelietė Vidaus reikalų ministerijai nepriklausančių įstaigų, pvz., Rusų mokslo akademijos, kuri 1865 m. lotyniškais raidėmis išspausdino mokslinį Donelaičio raštų leidimą. Todėl 1866 m. buvo išrūpintas caro žodinis įsakymas, kad visos valdinės įstaigos lietuviškas knygas spausdintų rusiškais raidėmis. Administracija betgi tą draudimą išplėtė visoms lietuviškoms knygoms, netgi drausdama įgabenti užsienyje spausdintas lietuviškas knygas. Tuo tarpu (1871 m.) Lietuvoje buvo panaikinta karo padėtis. Kai kurie karo padėties įsakymai, naudingi rusų administracijai, buvo specialiai dar pakartoti. Tačiau spaudos draudimo įsakymas nebebuvo pakartotas. Taigi formaliai jis nustojo galiojęs. Vis dėlto administracija dar 25 metus savavališkai rėmėsi juo, drausdama ir persekiodama lietuviškas knygas.

Višinskio ir Macijausko bylos

Kad nebuvo įstatymo, draudžiančio lietuviams spausdinti, kaip jie nori, savo knygas, parodė išgarsėjusios Prano Višinskio ir inž. Antano Macijausko spaudos bylos. Višinskio byla buvo tokia. 1900 m. Mintaujoje buvo rengiamas Dviejų Moterų (tuo slapyvardžiu prisidengė Žemaitė ir Gabrielė Petkevičaitė-Bitė) komedijos *Velnius sągastuose* vaidinimas. Spektaklio skelbimai, Mintaujos policijai leidus, buvo išspausdinti lotyniškais raidėmis. Keli skelbimai buvo iškabinti netolimame nuo Mintaujos Joniškyje, priklausiusiam jau betgi ne Kuršui, o Kauno gubernijai. Čia policija į nusižengimus spaudos draudimui jau nežiūrėjo pro pirštus. Tų skelbimų lipdytojas (vienas vietos batsiuovys) ir Višinskis, davęs jam tuos skelbimus, buvo patraukti teisman. Višinskio advokatas tyčia davė teisėjui kyšį, kad Višinskio neišteisintų ir kad tuo būdu bylą būtų buvę galima perkelti į aukštesnes teismo instancijas. Byla pasiekė senatą, tai yra aukščiausiąjį Rusijos teismą, ir ten 1903 m. Višinskis buvo išteisintas.

Panašiai nutiko ir inž. Macijauskui. 1900 m. jis Petrapilyje išspausdino Lietuvos ir Latvijos žemėlapij (*Žemlapis Lietuviškai-Latviško krašto*), kuriame vietovardžiai ir kitokie užrašai buvo pateikti lotyniškais raidėmis. Petrapilio įstaigos, kurioms lietuvių spaudos draudimo reikalai buvo juk neaktualūs, nekrepė į leidinį dėmesio. Bet po aštuonių mėnesių apie žemėlapij patyrė Vilniaus generalgubernatoriaus įstaiga. Jai pareikalavus, vyriausiasis spaudos valdybos viršininkas Šachovskojus įsakė policijai leidinį konfiskuoti. Iš Macijausko buvo atimti 1185 žemėlapio egzemplioriai. Tada Macijauskas iškėlė senate bylą, reikalaudamas atlyginti 1200 rublių nuostolio, nes konfiskavimas buvęs neteisėtas. 1902 m. senatas jo ieškinį patenkino.

Taigi tiek Višinskio, tiek ir Macijausko bylose aukščiausias Rusijos teismas konstatavo, kad nebuvo tokio įstatymo, kuris draustų lietuviams spaudą. Betgi, nežiūrėdama tokio aiškaus sprendimo, rusų administracija daugiau kaip metus dar draudė lietuvišką spaudą. Tad jei pačios administracijos viršūnės Lietuvoje rodė tiek sauvaliavimo, kiek daug jo buvo pas žemesniuosius pareigūnus ir eilinius žandarus. Visa tai ryškiai pavaizdavo Vincas Kudirka savo kandžiose satyrose. Vienoje iš jų („Cenzūros klausimu“) pasakojimą apie policijos persekioto ūkininko Klubo bėdas autorius baigia šiais karčiais žodžiais:

Klubas, išsėdėjęs kalėjime aštuonis mėnesius, užstatęs kaucijai savo namus, tapo paleistas ir pavestas ypatingai policijos priežiūrai, iki nepasibaigs byla. Sugrįžo žmogus namo ir, išvydęs visą pragaištį apleistoje ūkėje, apsiverkė. Kam, vargše, pasiskūsi ir kas atlygins?

Savotiškas rusų raidžių talkininkas

Rusų valdžia uždraudė lietuviams jų įprastinę spaudą, kad priverstų priimti rusiškas raides. Tad jai pačiai teko ir pasirūpinti tokių knygų leidimu. Per visą draudžiamąjį laiką vos vieną lietuvišką knygą rusų raidėmis išspausdino ne valdžia, o privatus asmuo. Buvo tai jaunas Mintaujoje gyvenęs siuuvėjas Kazimieras Lialis (Lelis), kuris sumanė išleisti *Lietuvos kriaučiams drapanų sukirpimo mokslą*. Tiesą

sakant, tai nebuvo kokia knyga, o tik braižinių rinkinys. Cenzūrai pareikalavus perrašyti rusų raidėmis (kiek gi ten to teksto ir tebuvo!), Lialis tai ir padarė. Leidinys buvo išspausdintas 1887 m. Anot prof. Vaclovo Biržiškos, Lialis perrašęs pagal cenzūros reikalavimą leidinį rusų raidėmis „nieko nežinodamas apie tai, kad lietuvių spauda yra uždrausta ir kad lietuviai jau patys užsienyje spausdina lietuviškomis raidėmis“.³ Čia Biržiška betgi suklydo. Martyno Jankaus archyve, kurį pats Biržiška išspausdino *Tautoje ir žodyje* (kn. IV–VI, 1926–1930), yra trys Lialio laišakai. Pirmame iš jų, rašytame 1887 II 25, taigi tais pačiais metais, kai buvo išspausdintas jo „drapanų sukirpimo mokslas“, Lialis savo gimtąją pušalotiškių tarme ir nelabai kokia rašyba (nedaug kas pagaliau tada ir mokėjo taisyklingiau parašyti lietuviškai) kreipėsi į Jankų su tokiu prašymu:

Guodontis Pons Jankau! Praszo loskawe pajowiti man keliato žodžių apie Liatuwiszkus lajkraszczius ir kitoniszkus knigus, nes asz esmu didilais mileroijs Liatuwiszku rasztu, biat pas mums nera ni pamariti, niatik, ko skaijtit, seniau buwo girdėjės apej lajkraszti „Auszra“, kurio iszduoda Pons Mikszo, ir buwa nusiuntės 6 rublis, biar nika niaesmu apturiejes. Tejpogi dabaros dagirdo, kad iszejna lajkraszti „Garsas“, biat niažina, kiek kasztawojj ir kajp jes ira gaunamas, ir adresą teipiage niažino. Mialdžiu, Pons Jankuo, niepaželowot man kialiato žodžiu...

Po pusmečio (IX 20) jis vėl rašė Jankui lietuviškos spaudos reikalu („Susimildamas praszom storotisi, kajp galent atsiusti del manes ‚Garso‘, nes asz esmu isz tamstos 4 numerus ‚Garso‘ apturiejes...“). Matome taipgi, kad Lialis anaipol nebuvo toks neinformuotas apie lietuviškus leidinius; bus todėl neabejotinai žinojęs ir apie lietuvių spaudos draudimą. Antra vertus, nėra jokio pagrindo manyti, kad jis, pavartodamas cenzūros nurodytąsias rusų raides, būtų norėjęs prisidėti prie rusų valdžios politinių tikslų vykdymo Lietuvoje. Vis dėlto tam tikra prasme jis buvo kolaborantas*, jei pavartosime tą modernųjį terminą, nors ir neteikdami jam kokios piktai pasmerkiančios reikšmės.

Ar verta priešintis rusų raidėms?

Tokių kolaborantų, arba, kaip Vaclovas Biržiška juos savo viename straipsnyje pavadino, rusiškos raidės talkininkų buvo ir daugiau. Vieni, pavyzdžiui, iš pradžių nematė reikalo priešintis rusų raidėms, laikydami vienokias ar kitokias raides nesvarbiu išviršiniu (taigi ne esminiu) raštijos reikalu. Vėliau vienas kitas suabejojo atkaklaus priešinimosi rusų raidėms tikslingumu. Juk priėmus raides (ar čia taip svarbu, sakė, kurias raides vartosi!) būtų galima lengviau leisti lietuviškas knygas, greičiau išugdyti lietuvių raštiją, sparčiau kelti krašto švietimą.

Taip, pavyzdžiui, galvojo aušrininkas Miglovara. Tuo slapyvardžiu buvo prisidengęs Juozas Miliauskas, karštas patriotas ir gana talentingas *Aušros* poetas. Dabar jo poezija, beje, yra jau pamiršta, o jo vardas daugiausia bus išlikęs todėl, kad buvo paminėtas vienoje iš žinomesniųjų Žemaitės apysakaičių „Rudens vakaras“. Tasai Miliauskas 1883 m. buvo pradėjęs leisti savotišką ranka rašytą žurnaliuką, kurio yra išlikęs 24 puslapių sąsiuvinis.⁴ Matyt, tiek to žurnaliuko ir tebuvo, nes ir bendradarbių tesurado vos vieną Stanislovą Didžiulį, kuris rašė lietuviškai (paties Miliausko straipsneliai ten buvo lenkiški) ir tą žurnaliuką vadino *Rašliavos pačtu*. Viename iš savo straipsnių Miliauskas svarstė lietuvių raštijos raidžių klausimą. Jis manė, kad rusų valdžia niekada neleisianti lietuviams spausdinti raidėmis, tokiomis pat kaip lenkų. Tad jis ir tvirtino (čia cituojamas vertimas iš lenkų kalbos, pateiktas *Mūsų senovėje*);

Ar norime, ar nenorime, mes turime susigyventi su ta mintim, darydami visa, ką pajėgsime savo tautos labui. Neturėdami to, kas mums uždrausta, naudokimės tuo, kuo galime pasinaudot.

³ *Aidai*, 1954, nr. 4, p. 150.

* Kolaborantas – okupuotos šalies pilietis, bendradarbiaujantis su okupacine valdžia, kenkiantis savo šaliai, jos gyventojams; tėvynės išdavikas. (Red.)

⁴ Jį aprašė V. Biržiška *Mūsų senovėje*, t. II, nr. 1, 1937, p. 17–26.

Būtinam reikalui esant, lietuvių raštams greta lotynų raidyno galime lygiai tinkamai pritaikyti rusų raidyną (graždanką), ką faktiškai ir turime padaryti, atsižūrėdami nenugalimų kliūčių, kurias užtinkame lietuvių raštijoje, rusų valdžiai uždraudus lotynų raides lietuvių spaudoje. Vienas tik mokslininkų netikras patriotizmas ir liaudies fanatizmas sulaukė rašančius nuo įvedimo rusų raidžių į lietuvių raštus. Liaudis jas priima, nes dažna, matome, kaip lietuviai savitarpyje susirašo lietuviškai graždanka, kurios pramoko pradžios mokyklose. Tie patys nesikrato skaityti graždanka spausdintas lietuvių knygas, ir tikrai galime laukti, kad laiko dvasia sulaužys tautos fanatizmą, o mums teks gėdytis, kad nesinaudojome palikta mums teise spausdinti, kuri savaime nėra kenksminga. Anaipol, graždanka spausdintomis raidėmis galime daug padėti lietuvių liaudžiai šviestis, jos tautiškumui pakelti. Greičiausiai bergždžios bus mūsų pastangos išgauti iš valdžios leidimą spausdinti lietuvių knygas lotynų raidėmis: gal sueis dvidešimt metų, o tos jau lietuviams nebus reikalingos, nes jie vis labiau susigyvens su raidėmis, kurios mums yra leistos.

Matome taipgi, kaip smarkiai tas eilinis Rygos policininkas, kuris tvirtai tikėjo valdžios nenugalimurnu, apsiriko. Jis rašė, kad po 20 metų lietuviams lotyniškos raidės nebebūsią reikalingos, nes jie jau būsią susigyvenę su rusų raidėmis, o kaip tik po tų dvidešimties metų rusų valdžia buvo priversta lietuviams leisti spaudą.

Miliauskas manė, kad priešinimasis rusų raidėms buvęs patiems lietuviams žalingas:

Juo ilgiau tas pasipriešinimas užsitęs, be reikalo tautoje sudarydamas nuotaiką išeiti iš įstatymų ribų, neabejotinai juo sunkesnės susidarys aplinkybės šviesti lietuvių liaudį, nes dėl trūkumo knygų, dvasinės ir valdiškos cenzūros aprobuotų, lietuvių tautos švietimas visados bus panašus į lempos mirkstelėjimus tamsioje naktyje. Tiesa, galime slaptais keliais teikti liaudžiai mažą skaičių knygų, bet švietimui augti yra reikalinga pilna laisvė, kurią nesunku išgauti, einant tik legaliu keliu.

Miliauskas visai nenumatė, kaip labai išaugs nelegali lietuvių spauda ir kaip sėkmingai ji platinsis Lietuvoje, priversdama ilgainiui rusų valdžią kapituluoti. Tad teisingai atkirto Miliauskui tame pačiame *Rašliavos pašte* Didžiulis:

Apie priėmimą mūsų rašliavoje „bukvų“ tai pagal mano matymą drąsiai tvirtinu, kad tas darbas nepasiseks ir apšvietimo lietuviams neatneš. Mūsų žmonės pripratę ir prisirišę visa širdžia ant savo literas, nelyginant kaip ant savo šventą vierą, niekad jos neišsižadės ir knygų, spausdintų „bukvomis“, nepriims.

Pakluso tam daugumos nusistatymui ir pats Miliauskas. Jis, kaip pats rašė, buvo ketinęs išleisti savo eilėraščių rinkinį rusiškais raidėmis, jei nepavyksią lotyniškais; taip pat sudarinėjo rusų raidėmis lietuvišką elementorių. Betgi jo nebeišleido, o jo poezijos rinkinys buvo 1884 m. išspausdintas Tilžėje, žinoma, lotyniškais raidėmis. Vadovas Biržiška taip apibūdino Miliauską: „Miliauskis, teoretiškas rusų raidžių šalininkas, praktikoje pasidavė bendrai lietuvių visuomenės drausmei ir ne tik nieko rusų raidėmis nespausdino, bet net virto vienu iš geriausiųjų „Aušros“ platintojų.“⁵

Kudirka smerkia „kolaborantus“

Buvo betgi ir tokių „kolaborantų“, kuriems Vincas Kudirka nepagalėjo aštriai pasmerkiančių žodžių:

Yra vėl ypatos, tamsios praeities ir da tamsesnės dabarties, kurios arba prigulėjo kitąsyk prie

⁵ *Mūsų senovė*, t. II, nr. 1, p. 23.

išdirbinio lietuviškų knygų su rusiškais litaromis, arba tapo šiandien net mokintojais lietuviškos kalbos prie gimnazijų. Tokiems žmonėms taipgi rūpi, kad užsiliktų graždanka lietuviškuose raštuose, nes kartais galima čia pelnyti gardų kąsnelį. Jeigu ne viena iš tikrų minėtų ypatybių, tai tikrai iš jų kategorijos patalpino rusiškam laikraštyje „Nedielia“ neva kalbą su vienu lietuviu, baigusiu Veiverių seminariją, kuris pasakęs: Jeigu taip į vietą knygų su rusiškais litaromis išleidžiamas būtų lietuviškas laikraštis, tegul ūkiškas, kuris talpintų net ir rusiškai naudingus straipsnelius, tai tikrai lietuviai priprastų greičiau ir prie rusiškų litarų, prie rusiškos kalbos. Kad lietuviai išeitų, – užbaigia korespondentas, – susitikti rusų kultūrą, tai jiems reikia parodyti tame kokią reališką naudą“. Ne! taip lietuvis pasakyti negalėjo, tai tik korespondentas įdėjo savo intencijas į pramanyto lietuvių lūpas.⁶

Atpasakotasis Miliausko epizodas, taip pat ir pateiktoji Kudirkos straipsnio ištrauka vaizdžiai parodo, kad mūsų visuomenėje išskildavo įvairių nuomonių dėl laikysenos rusų raidžių atžvilgiu. Vis dėlto pati kova dėl savosios spaudos liko tiesi ir vieninga ligi pat laimėjimo. Galime netgi įžvelgti tam tikras paraleles su dabartimi. Mūsų naujosios išėivijos nusistatymas krašto okupacijos ir okupanto atžvilgiu buvo aiškus ir vieningas. Betgi metams po metų einant ir viltims silpnėjant, pradėta ne kartą ieškoti ir kitokių sprendimų vertinant susidėsčiusias aplinkybes. Ir štai mūsų spaudoje kartkartėmis iškyla ir aštrokos polemikos vadinamojo kultūrinio bendradarbiavimo klausimu.

Knygos rusų raidėmis

Bet grįžkime į senuosius spaudos draudimo laikus. Rusų raidėmis iš viso buvo išspausdintos vos 58 knygelės. Tai juk nepaprastai maža keturioms dešimtims metų! Ir tos pačios nesklido žmonėse, nes niekas nenorėjo jų imti. Atsiųstos mokytojams rusams, kad jas pardavinėtų žmonėms, jos trūnijo sukrautos kur mokyklų pastogėse. Nebent koks mokytojas pats užmokėdavo už kelias knygas, kad vyriausybei parodytų savo uolumą. Jonas Barzdyla (Biliūnas) rašė *Varpe*, kad per visus 1899 m. lietuviškų knygų rusų raidėmis parduota vos už 1 rublį ir 7 kapeikas. „Mažas pelnas mūsų obrušteliams“,⁷ – ironizavo Biliūnas. Tos knygelės buvo nereikšmingos ir turiniu: tai elementoriai, viena kita tikiybinė knygelė, koks kalendorius, vienos Puškino pasakos vertimas ir t. t.

Tos biurokratinės raštijos menkumas tik dar labiau paryškina didelę draudžiamosios spaudos svarbą tautai. Nežiūrint tokių sunkių sąlygų, ji nežlugo, o kaskart sparčiau augo. Šalia tų niekieno neskaitomų 58 rusiškais raidėmis knygelių įspūdingai išsirikiuoja kuone pusantro tūkstančio draudžiamųjų lietuviškų leidinių, čia neįskaitant Amerikoje tuo metu išleistų knygų. Valdžios brukamosios knygos buvo visų vengiamos, o draudžiamosios buvo mielas ir laukiamas svečias Lietuvos miesteliuose ir kaimuose, kur jos nešė šviesą ir kaitino patriotinius jausmus.

Draudžiamoji raštija sparčiai auga

Draudžiamoji lietuvių spauda persikėlė į Mažąją Lietuvą, kur jos nesiekė rusų valdžios ranka. Didysis lietuviškų knygų spaudos centras pasidarė Tilžė. Spausdinama buvo ir kitur. Iš pradžių buvo spausdinamos beveik tik religinės knygos. Ypač maldaknygės buvo didelio pareikalavimo prekė, davusi nemaža pelno Prūsų spaustuviniams. Ilgainiui betgi atsirado vis daugiau ir pasaulietinio pobūdžio knygų. Itin reikšminga mūsų raštijos ir apskritai mūsų tautos istorijos data – tai 1883 metai, kada pasirodė pirmasis mūsų tautinės dvasios laikraštis *Aušra*. Ji neilgai ėjo; vos trejus ir pusę metų, bet jos pradėtas darbas buvo sėkmingas. Į jos vietą stėjo eilė kitų laikraščių: *Apžvalga*, *Tėvynės sargas*, *Varpas* ir kt. Jie gyvai kėlė ir nagrinėjo visuomeninius, tautinius, politinius lietuvių reikalus ir taip ugdė bei brandino pačią tautą. Štai kaip, pvz., rašė *Varpo* redakcija vedamajame 1896 m. pirmojo numerio straipsnyje:

⁶ *Varpas*, 1897, nr. 6, p. 82; *Vinco Kudirkos raštai*, Tilžė, 1909, t. III, p. 184.

⁷ *Varpas*, 1901, nr. 9, p. 97.

Įstojęs į naujus metus savo gyvenimo „Varpas“ ir toliau žengs savo keliu. Užduotis mūsų ginti ir mokinti nuvargintus, paniekintus ir spaudžiamus Lietuvos žmones: aiškinti ir rodyti jiems tuos kelius ir ginklus, kuriais galima pagerinti savo būvį ir prirengti Lietuvai laimesnę ateitį.

Tvirtai tikėdami, kad virs kada nors laikas, kada Lietuva pati valdys save, išsiliuosavus nuo svetimtaučių jungo, mes ypačiai atkreipsime akį ant to, idant lietuviai kiek įmanydami rūpintųsi apie savo reikalus, idant kur tik galėdami stengtųsi nuo rusų valdžios išgauti sau naujas tiesas, palaikyti ir praplatinti senas, idant nesiduotų ant kiekvieno žingsnio skriausti visokiems prispaudėjams.

Abelnai „Varpas“ rūpinsis apsvarstyti visą Lietuvos gyvenimą ir reikalus.

Lietuva priguli lietuviams ir jie privalo rūpintis apie save!

Ir taip tad niūriu draudžiamuoju laikotarpiu visiškai pasireiškė tikrasis lietuvių tautinis atgimimas. Tai Basanavičiaus, Petro Kriaučiūno, Vinco Kudirkos, Petro Vileišio, Jono Šliūpo, kun. Gimžausko, Maironio, Tumo-Vaižganto, Dambrausko-Jakšto, Povilo Višinskio ir daugelio kitų mūsų didžiųjų patriotų energingos tautinės veiklos laikai.

Su draudžiamuoju laikotarpiu siejama ir mūsų naujosios literatūros pradžia. Iš visos eilės poetų patriotų, kaip Arminas, Vištalius, Kalnėnas, Miglovara, Gimžauskas, Vaičaitis ir kt., mūsų literatūros viršūnėn išskyla Maironis, savo išgarsėjusiais *Pavasario balsais* kėlęs mūsų praeities didybę ir garbę, įspūdingai piešęs tėvynės grožį ir nesvyruojančiu įsitikinimu skelbęs tėvynės prisikėlimo šviesią viltį. Pasireiškia mūsų literatūroje stiprus Žemaitės talentas, Pietaris rašo pirmą didelį istorinį Lietuvos romaną, Kudirka mums duoda himną.

Tų visų naujų ir tokių svarbių mūsų tautos ir literatūros gyvenimo reiškinių fone kaip skurdžiai nublykšta valdžios užsimojimas sukurti lietuviams raštijėlę rusų raidėmis! Taigi rusų pastangos negalėjo nuslopinti lietuvių raštijos, kuri rado sau saugią prieglaudą Mažojoje Lietuvoje. Betgi knygų ir laikraščių išspausdinimu darbas toli gražu nebuvo baigtas. Žymiai sunkesnis dalykas buvo jų pergabenimas per sieną ir slaptas platinimas Lietuvoje, kurioje siautėjo rusų žandarai. Tai ir yra didysis knygnešių nuopelnas, kad ilgainiui neliko Lietuvoje kampelio, kurio nebūtų pasiekusi draudžiamoji lietuviška knyga. Žinoma, dabar neįmanoma apskaičiuoti, kiek lietuviškų spaudinių buvo tada knygnešių išplatinta. Knygnešys Antanas Bataitis savo atsiminimuose pasakojo, kad Prūsų spaustuvininkai, iš kurių knygnešiai gabenosi knygas, tiesiog stebėdavęsi: „Ką jūs darote su tomis knygomis? Turbūt daržines prikrovę laikote?“

Koks didelis skaičius knygų buvo tada paskleistas, galime netiesiogiai spręsti iš rusų valdžios pateiktų statistinių duomenų apie pagautąsias knygas. Štai nuo 1891 ligi 1902 m., taigi per 12 metų, vien tiktai pasienio muitinės konfiskavo net 173 259 egzempliorius lietuviškų draudžiamųjų knygų. Suprantama, kad tai tebuvo dalis gabenamųjų Lietuvon knygų. Žymiai daugiau jų pateko į skaitytojų rankas. Taigi dėl knygnešių ryžtingo darbo Basanavičiaus, Kudirkos, Maironio, Tumo ir kitų žymiųjų mūsų tautos žadintojų balsas buvo girdėti visoje Lietuvoje, kad ir kaip stengėsi rusų valdžia jį užslopinti.

Knygnešių nuopelnas

Knygnešių darbas buvo toks sėkmingas ir dėl to, kad nebuvo palaidas, o vis geriau ir plačiau organizuojamas. Jau pačioje spaudos draudimo pradžioje buvo gana organizuotai platinamos Valančiaus knygelės, kuriomis jis nubrėžė mūsų liaudžiai aiškią politinę programą santykiuose su rusais. Deja, policija susekė platintojus. Taip iškilo pirmoji lietuvių spaudos byla, pasibaigusi kelių knygnešių ištėrimu iš Lietuvos. Betgi nei toji, nei kitos vėlesnės spaudos bylos, pabaudos, kalėjimas ir ištėrimai anaipol nesustabdė spaudos platintojų darbo. Vieni slapta nešdavo per valstybės sieną knygas, kiti jas vežiodavo po kraštą, vėl kiti priglausdavo savo namuose draudžiamųjų knygų sandėlius, tretį pardavinėjo skaitytojams. Tik taip sutartinai dirbant buvo įmanoma kova su rusų

policija, kuri akylai stebėjo ir gaudė lietuviškas knygas. Sėkmingesniai darbai mūsų spaudos platintojai steigė slaptas draugijas: „Lietuvos motinėle“, „Nemunėlį“ ir „Apaščios“ susivienijimą, „Atžalą“, Artojų draugystę ir kitas, iš kurių labiausiai pasižymėjo savo veikimo plačiu užsimojimu „Sietynas“, kelerius metus gražiai veikęs Suvalkijoje, kol buvo susektas ir likviduotas lietuvių persekiojimu išgarsėjęs žandarų viršininko Vonsiackio.

Mūsų rašomosios kalbos tėvas Jonas Jablonskis, pats aušrininkas, vadino knygnešius tikraisiais *Aušros* kareiviais. Tai buvusi armija, be kurios ir pati *Aušra* lietuvių tautai nebūtų pradėjusi aušti. Tą knygnešių armiją sudarė visų tautos sluoksnių žmonės: šalia gydytojų, kunigų, teisininkų, vaistinininkų, studentų, gimnazistų daugiausia buvo smulkių miestelio amatininkų, kaimo darbininkų ir ūkininkų. Taigi tai buvo ne vieno kurio sluoksnio, o visos lietuvių tautos pasipriešinimas rusų priespaudai.

Žinoma, tarp knygnešių, ypač tarp tų, kurie knygas nešė per sieną kaip ir įvairias nelegalias (neapmuitintas) prekes, buvo ir paprastų kontrabandininkų, suinteresuotų tik pelnu, betgi didžioji knygnešių dauguma dirbo iš idėjos. Turto iš knygų jie nesusikrovė, o sveikatos ir laisvės ne vienas iš jų neteko.

Iš tos daugybės knygnešių čia priminsime tik vieną, kuris savo energija, nesulaužoma ištverme, patriotiniu užsidegimu ir ypač savo darbo plačiu užsimojimu labiausiai išgarsėjo iš visų knygnešių ir net buvo knygnešių karaliumi pavadintas. Tai Biržų apskrities kaimietis Jurgis Bielinis. Prasilavinęs ir pamėgęs lietuviškąją knygą, jis ryžos ir savo tautiečius aprūpinti draudžiamaisiais raštais. Sakoma, kad jis išplatinęs kuone pusę visų tada paskleistų knygų. Išvažinėjo jis visą Lietuvą, organizuodamas knygų platintojus ir pats knygas vežiodamas. Nebuvo nė karto rusų policijos pagautas, nors už jo išdavimą buvo skirta 500 rublių premija. Kartą žiemą turėjo kelis kilometrus basas ir vienmarškinis sprukti nuo gaudytojų. Neteko sveikatos, betgi ir toliau nemetė knygnešio darbo. Išleido ir savo paties laikraščio (*Baltasis erelis*) tris numerius. Savo straipsniuose ne kartą kėlė Lietuvos nepriklausomybės mintį. Jis sakydavo, kad nemirsiąs, kol maskoliai nebūsią išvyti iš Lietuvos. Tas jo karštas noras tikrai ir įvyko: jis mirė pačiose Lietuvos Nepriklausomybės išvakarėse, kai rusų jau nebebuvo Lietuvoje.

Stiprėja nuotaikos prieš valdžią

Ir taip sutelktinis lietuvių rašytojų ir knygnešių darbas sužlugdė nelemtąjį spaudos draudimą. Rusų valdžia pamatė, kad nepasiekė savo tikslo. Lietuviai ne tik nepriėmė brukamųjų rusų raidžių, bet plačiai išugdė kad ir uždraustą lietuvišką spaudą. Dar daugiau. Valdžia įsitikino, kad lietuviai dėl jos brutalių politikos ne tik nepalinko į rusus, ne tik nepasidavė rusų įtakai, bet tautiškai pabudo ir aiškiai nusistatė prieš rusus. Tas nuotaikas kaip tik stiprino lietuvių spauda, kuri buvo slaptai platinama ir todėl nepriklausoma nuo rusų cenzūros. Tad joje nestigo smarkių pasisakymų prieš rusų valdžią. Sakysime, Kudirka po Kražių skerdynių taip pliekė *Varpe*:

Veltui dairysimės po pasaulę, neužriksime jau niekur tokių faktų kaip Kražiuose. Toks atsitikimas galima tikrai po priegloba sosto, ant kurio sėdėjo Ivan Groznyj. Žilujų gadynių garsūs Neronai, gėdinkitės prieš Baltąjį Carą – jis pralenkė jus.

Šalia knygų ir laikraščių buvo platinama ir nemaža griežtų politinių atsišaukimų. Štai 1893 m. Amerikos lietuvių atsišaukimo ištrauka:

Mieli Broliai, kurie brangioje tėvynėje gyvendami turite nešti sunkų jungą svetimtaučių! Mes, Amerikos lietuviai, kurie dėlei visokių priežasčių turėjome palikti brangią tėvyne, čionai, toli nuo mūsų Motinos Lietuvos, nepamirštame apie Jus, mieli broliai, ir rūpinamės, kiek mūsų menkos pajėgos (sylos) pavelija, apie suteikimą šio tokio palengvinimo ir Jumis. Skaudu daros ant širdies, kad iš tolimos žemės prisiziūrime Jūsų padėjimui ir matome, kaip Jus spaudžia Jūsų priešai ir kaip daugumas iš Jūsų nenori pažinti savo padėjimo.

Maskolius Jums nedaleidžia jūsų mislių išreikšti, nedaleidžia Jums spausdinti (drukavoti) knygų ir laikraščių nei jų skaityti, norėdamas jus sulyginti su gyvuliais, kurie negali išreikšti žodžiais savo norų ir supratimų, taip ir Jus tokiais nori padaryti Jūsų prispaudėjas, neleisdamas Jums viešai, arba publiškai, tai yra per knygas ir laikraščius išreikšti, ką Jus mislijate, ko Jūs norite, žodžiu sakant, nori, idant Jūs tamsybėse be mokslo, be apšvietimo vaikščiotumėte, kad svietas apie Jus nežinotų, Jus už numirusius laikytų, o Jūsų priešai visaip galėtų Jus engti arba kankinti... Taigi, broliai, pasirodykite išmanančiais vyrais, vertais vardo lietuvių, krikščionių; griebkitės prie skaitymo knygų ir laikraščių lietuviškų. [...]

Dėl visa ko, kas pas Jus tik pasidaro, tai praneškite tuojau mums į Ameriką, mes čia sunaudosime: žinodami, kur kokia nelaimė arba prispaudimas įvyko, ten mes pasirūpinsime apie palengvinimą. Mes gyvename liuosybės žemėje: mes nesibijome jokių žandarų, nei policmonių, taigi galime daugiau pasirūpinti ir apie Jūsų pagelbėjimą.

Draudimas darosi nenaudingas valdžiai

Rusų valdžia vis labiau ėmė įsitikinti, kad, drausdama lietuvių spaudą ir nepajėgdama jos sunaikinti ar kontroliuoti savo cenzūra, tik kenkia savo pačios interesams Lietuvoje. Tokios mintys ne kartą buvo keliamos ir nagrinėjamos Maskvos ir Petrapilio rusų laikraščiuose, taip pat įvairių pareigūnų pranešimuose savo vyresnybei. Štai, pvz., kelios ištraukos iš Vilniaus generalgubernatoriaus kunigaikščio Sviatopolko-Mirskio raporto, kurio vertimas buvo paskelbtas *Varpe* (beje, *Varpe* rašoma: Maskolija, maskoliai, o ne Rusija, rusai):

...pasirodžiusi XVI amžiuje lietuviška rašenybė savistoviai augo toje šalyje, kame gyvena daugiausia lietuvių. Maskolija, įgijusi tą šalį ir ėmusi ją valdyti, pilnai galėjo, laikydama lietuvių tautą savo globoje, ugdyti ją, nekenkdama bendriems viešpatystės reikalams. Ši gera proga ūmai pranyko, užgynus spausdinti lietuviškas knygas lotyniškai-lietuviškomis raidėmis. [...]

Priderėjo, rodos, suprasti, jog raidės nepermaino kalbos ir negali, rašant lotyniškais raidėmis, sulenkinti lietuvių, o rašant maskoliškais – sumaskolinti. Ak, tautiškas žmonių ypatybės parodo ne vartojamos jų raidės, bet prigimtoji kalba.

[...] spaudos uždraudimas įvyko kaip tik pradėjus lietuvių rašliavai žymiai augti. Uždraudimas to ūgio nesustabdė. Anaipol: lietuvių knygų antroje XIX amž. pusėje išėjo penkis kartus daugiau kaip pirmoje to amžiaus pusėje. [...]

Maskoliškos raidės neprigijo lietuvių rašliavoj, nors vyresnybė visokiais būdais stengėsi nubaidyti juos nuo lotyniškai-lietuviškų raidžių ir brukte brukto valdžios lietuviškus raštus, išleidžiamus maskoliškais raidėmis. Tie valdžios raštai, pigių pigiausiai pardavinėjami ir net dykai davinėjami, nesiplatino [...]. O užsieniuose spausdintos knygos, nors brangiai įperkamos, su dideliu pavojumi gabenamos, kur pakliūk atiminėjamos, platinos Šiaurvakarių krašte dešimtimis tūkstančių, ir to platinimus nesuturėjo nei kalėjimai, nei baudimai pinigais. [...]

Uždraudimas lotyniškai-lietuviškų raidžių galėjo išginti ir iš tiesų išginė lietuvišką spaudą iš Maskolijos, bet nestengė sunaikinti jau įsigalėjusios tautiškos rašliavos [...].

Negalima abejoti, jog leidus lotyniškai-lietuviškas raides Maskolijoje kils šiapus sienos lietuvių rašliava. Ši rašliava eis lenktyn su užsienine; ją galima prižiūrėti ir derinti su vyresnybės tikslais ir užmanymais. [...]

Tokia rašliava, cenzūros prižiūrėta, o drauge ir maskolių mokyklos, tikrai patrauks lietuvius nuo vakarų į rytus. Bijotis atgyjant lietuviams kokio nors pavojaus maskolių viešpatystės reikalams visai nėra ko. Lietuviai neturė nei istoriškos, nei kultūriškos praeities. Taigi dėl to ateitis šios tautos, kuri nėra didelė, kuri priklauso mūsų viešpatystei, yra nutarta sutirpti Maskolijos gyventojų minioje. [...]

Uždraudimas lotyniškai-lietuviškųjų raidžių ir įsigalėjimas užsieninės lietuviškos rašliavos neišpasakytai užkenkė viešpatystės reikalams, bet lietuviai tebėra dar visa širdimi atsidavę Maskolijai. Ar ir toliau jie bus atsidavę, tai galutinai priderės nuo pačios vyresnybės. Idant jie būtų

atsidavę, žinoma, nereikia varžyti jų ūgio, bet leisti jiems gyventi, kaip to reikalauja visuomenės gyvenimo įstatymai. Jeigu lietuvių spaudos klausimas pasiliks vyresnybės permanomas po senovei, tai aš tvirtai tikiu, jog ilgainiui visa tauta gali taip subrukti, kad pati vyresnybė turės nemažai vargo.

Be to, turiu dar pasakyti, kad šiuo laiku nė pati vyresnybė, nė vietinė valdžia netur jokių įnagių kovoti su gabenamomis iš užsienių knygomis. Todėlei ši kova pasilieka be naudos ir tik erzina žmones. [...]

Mums reikia leisti lietuviams jų lotyniškai-lietuviškąsias raides dėl to, jog nė kokia galybė negal suturėti vis kaskart didesnio lietuviškų knygų platinimos. [...]

O ką apie maskoliškas raides, tai, man rodos, dėl jų lietuviškai kalbai, kaip kalbai, vis tiek: jos neįveikė sutrikdymas lietuviškos rašliavos, kuri augo kaip augusi, tik pasikėlė iš Rytų – iš mūsų viešpatystės – į Vakarų – į Prūsus, kurie, kaip ir Amerika, pristato mūsų lietuviams knygų, aplenkusių Maskolijos vyriausybės cenzūrą.

Iš viso to, kas pasakyta, aš manau, jog ne tik jau atėjo laikas paliuosuoti lotyniškai-lietuviškas raides nuo visokių uždraudimų ir persekiojimų, bet būtinai reik tai padaryti, leidus Maskolijoj spausdinti tomis raidėmis lietuviškas knygas ir laikraščius, kokius tik kas nor.⁸

Valdžia nusileidžia

Tokios oficialiųjų pareigūnų nuomonės veikė valdžios laikyseną draudžiamųjų lietuviškų spaudinių atžvilgiu. Jau pro pirštus buvo žiūrima į lietuviškas maldaknyges ar kitas vadinamo nekaltos turinio knygas, o visas dėmesys kreipiamas į lietuviškų laikraščių ir politinių atsišaukimų gaudymą ir persekiojimą, nes jų turinys ne kartą smarkiai buvo nukreiptas prieš valdžią. Patys lietuviai tai gerai pastebėjo. Antai *Varpo* redakciniame straipsnyje „Motyvai leidimo lietuviškos spaudos“ buvo taip rašoma:

Yra visiems žinoma, kad policija neatiminėja nuo žmonių maldų ir kitokių dvasiškų knygų. Paskutiniam laike taipgi paliovė policija persekiojus nekaltos įtalpos knygas, jau ji nesidžiaugia radus tokias knygas ir tankiausiai jas palieka žmonėms pasiskaityti. Mūs prokurorai ir žandarai, ir aukštesnioji jų valdžia sulig policijos departamento ir senato palengvina tokiu būdu sau darbą. Dabar didelė dalis lietuviškų knygų randas ypatingam padėjime: tos knygos de jure* yra užgintos, bet de facto** jos nėra užgintos, ir kiekvienas, jas įgijęs koku nors būdu, gali sau ramiai jas laikyti ir skaityti.⁹

Tą pakitėjusią administracijos laikyseną ryškiai parodė leidimas 1900 m. išspausdinti lotyniškais raidėmis atsišaukimą, susijusį su Vilniaus lietuvių pastangomis, kad dvasinė vyresnybė jiems paskirtų Šv. Mikalojaus bažnyčią. *Varpo* korespondentas taip rašė:

Nesutikimai ir vaidai Vilniaus lietuvių su savo vyskupu Zveravičium tapo pagalios patvirtintais išleistame neseniai Vilniuje atsišaukime. Yra tai pranešimas p. Donato Malinaucko, kuriame patilpo paduotas lietuvių prašymas Vilniaus vyskupui, jo atsakymas ir trumpas atsišaukimas paties pranešėjo apie tą atsakymą. Visas tas pranešimas tapo atspaustas maskoliškai ir lietuviškai lietuviškomis raidėmis su daleidimu Vilniaus cenzūros. Tai pirmas nuo 65-tų metų atspaustas lapelis lietuviškai ir daleidus jį. Kaip girdėti, cenzura labai gailėjusi ir net norėjusi panaikinti tą lapelį, bet buvo jau per vėlu – jis iš spaustuvės buvo jau atimtas ir išsiuntinėtas po Lietuvą.¹⁰

⁸ *Varpas*, 1903, nr. 4/5.

* *De jure* (lot.) – teisiškai, formaliai. (Red.)

** *De facto* (lot.) – faktiškai, iš tikrųjų; pagal tikrąją padėtį, t. y. nepaisant oficialaus įteisinimo, pripažinimo, įforminimo. (Red.)

⁹ *Varpas*, 1900, nr. 11.

¹⁰ *Varpas*, 1900, nr. 10, p. 118.

Varpo redakcija tą įvykį šitaip komentavo:

Nėra abejonės, kad Vilniaus cenzūra gerai žinojo apie uždraudimą lietuviškos spaudos, ji žinojo apie tą uždraudimą, kuris buvo įvestas ne vien administratyvišku būdu, bet taipgi tapo „Aukščiausiai“ užtvirtintas. [...] Tą apsiėjimą Vilniaus cenzūros mes laikome už apsiereiškimą, turintį visuomenišką pobūdį ir liudijantį apie naują dvasią politikoje, kuri, kaip matyti, krypsta į mūsų pusę.¹¹

Betgi cenzūros leidimas išspausdinti aną atsišaukimą dar nesudarė precedento. Administracija ir toliau tebevykdė lietuvių spaudos persekiojimą, nors ir nebetikėjo nei jo sėkmingumu, nei, kas buvo dar svarbiau, jo naudingumu rusų valdžios tikslams Lietuvoje. Juk nelengva buvo valdžiai viešai prisipažinti pralaimėjus kovą. Vis dėlto kartą tai reikėjo padaryti. Ir štai 1904 IV 24 (naujuoju stilium – V 7) buvo atšauktas lietuvių spaudos draudimas. Tai nebuvo koks valdžios malonės aktas, bet pralaimėtos kovos pripažinimas. Tai gerai matė lietuviai. Antai *Varpas*, veikiamas spaudos grąžinimo, rašė:

Turėjo jau, rodosi, kiekvienam būti aišku ir suprantama, jog ne kokio gero mums linkėdama ir ne iš kokios geros širdies grąžins valdžia mums spaudą. O ir sugrąžino juk ji iš tikrųjų spaudą mums tik dėl to, kad susizgribo, jog be jos ji daugiau nustoja, negu pelno, – sugrąžino, nes buvo jau prie to paties gyvenimo prispirta.¹²

Reikšmė tautai

Apžvelgus spaudos draudimo laikus, dar tenka trumpai priminti, kokios įtakos jie bus turėję mūsų tautos gyvenimui. Visų pirma labai aiški yra spaudos uždraudimo žala. Juk keturioms dešimtims ilgų metų sustabdytas normalus mūsų raštijos augimas. Tiesa, ilgainiui atsirado daugiau lietuviškų knygų ir net laikraščių, bet visi jie buvo mažičiai, nes taip vertė reikalas juos slaptaigabenti per sieną ir slaptaigabinti. Jie kad ir kėlė patriotinę sąmonę ir pasipriešinimo rusams nuotaikas, bet negalėjo plačiai ugdyti visuomenės kultūros. Be to, spaudos draudimas faktiškai išvirto ir kiekvieno organizuoto lietuviško patriotinio darbo varžymu; o pagrindžio darbas tinka kovai, betgi vėl – ne plačiam kultūros ugdymui.

Primintina tačiau ir tam tikra teigiama spaudos draudimo įtaka mūsų visuomenei. Kova dėl savosios spaudos buvo tas svarbus tautinis uždavinys, kuris brandino mūsų visuomenę, ją vienijo ir ugdė iš jos sąmoningą tautą. Tarkim, apie *Aušrą* buvo susispietęs dar labai nedidelis Lietuvos mylėtojų pasivadinsiujų būrelis, o štai po poros dešimčių metų 1905 m. Vilniaus seime, pareikalavusiame Lietuvai autonomijos, jau dalyvavo apie porą tūkstančių žmonių. Šitoje tautos brendimo eigoje draudžiamosios mūsų spaudos darbuotojų nuopelnas buvo itin svarbus.

Dar vienas dalykas išskeltnas. Ana ilgametė kova dėl savo spaudos stiprino meilę ir pagarbą savai lietuviškai knygai. Į rašytojo darbą buvo žiūrima kaip į didžią ir svarbią tautinę pareigą.

Garbingos praeities prisiminimas ne tik kelia mūsų pasididžiavimą, bet drauge ir įpareigoja. Tad ir dabartinės sukakties minėjimas tepaskatina mūsų meilę lietuviškai knygai, kuri jos yra dabar gal ne mažiau reikalinga kaip ir anais sunkiaisiais kovos dėl savojo rašto laikais.

[1964]

Vincas Masiūnas, *Rinktiniai raštai*: senoji Lietuvos literatūra, XIV knyga, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 561–579.

¹¹ *Varpas*, 1900, nr. 11, p. 121.

¹² *Varpas*, 1904, nr. 6, p. 81.